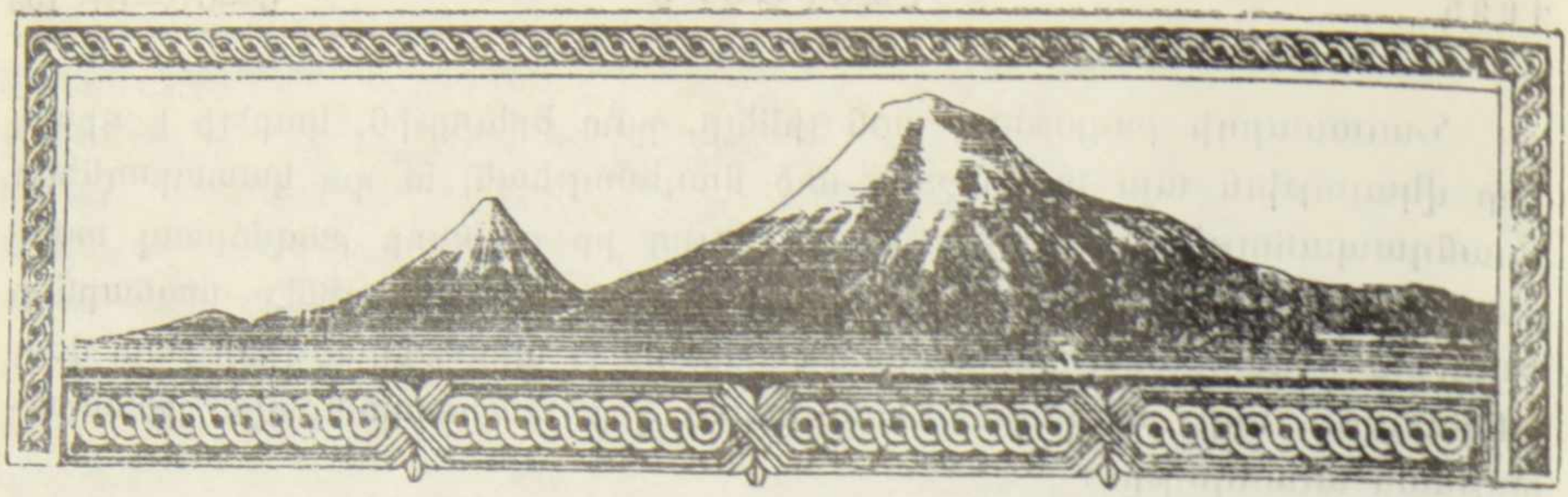

ՀՈՒՅՍԻ ԼՈՒՍԱԲԱՑԸ*

«Փա՜ռք Քեզ, Աստուած, փա՜ռք Քեզ,
Յաղագս ամենայնի, Տէր, փա՜ռք Քեզ»:

Արդեն ուշ երեկո էր, երբ մեզ ծանոթ գաղթականների փոքրիկ խումբը հասավ Զառաբի-Խանին և նրա հարավ-արևելյան շքամուտքի մեջ կանգ առավ: Նրանց առջև հառնեց անորոշ ու կարծես անլուծելի մի խնդիր. ո՞ւր գնալ, ո՞ւմ դուռը ծեծել... Կային ընտանիքներ, որոնք դուռ էլ չունեին, ծածկ էլ չունեին, քանի որ նրանք տեղավորվել էին ուղղակի բակում, միայն թե կարողացել էին իրենց լաթերից, ցնցոտիներից կցմցելով մի վրանատիպ բան ստեղծել և պատսպարվել նրա տակ՝ պաշտպանվելով արևից և անձրևից: Իսկ ավելի վաղ եկածներն ուղղակի տեղավորվել էին կամարակապ սենյակներում՝ տասը-տասնհինգ հոգով մրասին:

Անհավոր էր տեսարանը:

Զառաբի-Խանն ընդարձակ ուղղանկյուն մի կառույց էր՝ մեկ, տեղ-տեղ՝ երկհարկանի աղյուսաշեն կամ քարաշեն մասերով: Այդ միաձույլ կառույցն ուներ ընդարձակ բակ՝ շուրջ 70×50 մետր տարածքով: Համակառույցն ուներ նաև այլ մուտքեր: Բակում երկու տեղ՝ հարավ-արևելյան և հյուսիս արևմտյան մասերում, տեղադրված էին բարե հոշարձանատիպ աղբյուրներ: Ժամանակին այստեղ գործել էին նաև գեղեցիկ շատրվաններ, որոնք շոգ օրերին սեղուացրել ու հաճելի էին դարձրել եղանակը: Զառաբի-Խանի այս համաձուլված կառույցը դրսի կողմից փակ տեսք ուներ, իսկ բակի կողմից ուներ մի քանի տասնյակ կամարակապ սենյակներ, որոնց առաստաղը հնագույն կամարաձև էր: Զառաբի-Խանը հիմնականում ծառայում էր որպես հիվանդանոց: Այստեղ մեկ-երկու օրով իջևանում էին դրսից եկած վաճառականները, որոնք իրենց արդյունաբերական ապրանքները վաճառում էին տեղում, իրենց զբաղեցրած ննջարան-վաճառատներից, իսկ մթերքները՝ ամանաթարի շուկայում:

---

* Երկրորդ մասը տես № № Ը—Թ, էջ 155:

Զառաբի-Խանի մոտ էր գտնվում Երևանի նշանավոր Ղանթարի շուկան: Այստեղ տեղադրված էին երկու՝ մեծ և փոքր կշեռքներ, որոնցով կըշռում էին առևտրի մեծաքանակ ապրանքները:

Ղանթարի շուկայի առևտրի և կարգ ու կանոնի վերահսկողությունը դրված էր շուկայի ոստիկանության վրա, որն իր պարտականությունները կատարում էր խիստ անաչառ ձևով: Ամեն օր սննդամթերքը ստուգվում էր բժշկի կողմից: Օրինակ՝ երբ որևէ ձկնավաճառ մինչև կեսօր չէր հասցնում վաճառել իր ապրանքը, շուկան հսկող ոստիկանը, իր հետ ունենալով հատուկ մշակներ, մոտենում էր նրան, առանց նրա համաձայնությունը ստանալու, հավաքել էր տալիս ողջ ապրանքը և լցնում աղբարկղներում, որոնք տեղադրված էին շուկայի տարբեր մասերում: Ձկնավաճառներից ոչ մեկը չէր համարձակվում պատճառաբանել կամ առարկել ոստիկանին՝ շատ լավ գիտակցելով դրա հետևանքները: Այսպիսի հսկողության տակ էին նաև շուկայի մյուս՝ միս, հավ, երշիկեղեն և այլ դժվարապահ մթերքները:

Ահա այստեղ էր՝ Զառաբի-Խանում, որ մեզ ծանոթ գաղթականների փոքրիկ խումբը, անորոշության մշուշով պատված, չգիտեր իր անելիքը. ի՞նչ անել, ու՞մ դուռը ծեծել...

Մի քանի րոպե նրանք շվարած կանգնել էին, երբ հանկարծ, ներկաների շփոթվածությունը ցրելու համար կարծես, նրանց դիմեց Գրիգորը.

— Ի՞նչ ենք շվարե՛-մնացե, իկեք ներս մտնենք:

Բայց Գրիգորի հորդոր-խոսքից հետո անգամ նրանք մի պահ ընկըրկեցին, չհամարձակվեցին առաջ շարժվել, բայց, այնուամենայնիվ, նրանց ոտքերը ինքնաբերաբար առաջ շարժվեցին:

Անորոշություն և հուսահատություն:

Հուսալքված գաղթականների փոքրիկ խումբը մի քանի քայլ էլ դեռ չէր արել, երբ հանկարծ հարավ-արևմտյան կողմի կամարակապ սենյակներից մեկից դուրս վազեց մի տղա երեխա, որը կլիներ շուրջ տասը տարեկան, և ուղղություն վերցրեց դեպի դիմացի բնակարան, բայց հանկարծ, նկատելով նորեկ խմբին, կես ճանապարհին կանգ առավ և ուշադիր զննեց եկվորներին: Մի քանի վայրկյան հետո նա ուժգին թափով ետ շրջվեց և վերադարձավ նույն սենյակ, որտեղից դուրս էր եկել:

Մի քանի ակնթարթ դեռ չէր անցել, երբ փոքրիկ տղայի ներս մտած բնակարանից դուրս թափվեցին մի խումբ մարդիկ՝ տղամարդ, կին, մեծ, փոքր: Մեծերը մի տեսակ տարօրինակ շարժումներով, կարծես ինչ-որ բանից շանթահարված, ինչ-որ բառեր բլբլացնելով, անհասկանալի և անընմբռնելի ձայներ հանելով, արագությամբ հարձակվեցին նորեկների վրա և... կարոտագին գրկախառնվեցին:

Զափազանց հուզիչ էր պահը և անասելի տպավորիչ:

Կանայք ուշաթափվեցին, իսկ տղամարդիկ ամեն կերպ ձգտում էին պահպանել իրենց առնական հավասարակշռությունը: Բայց, ավա՜ղ, դիտողի աչքից չէր վրիպի նրանց հոգու ալեկոծությունը և այտերից հատիկ-հատիկ գլորվող արցունքի մարգարտանման կաթիլները: Երեխաների մասին խոսելն արդեն ավելորդ էր, քանի որ նրանք անսահման ցնծության մեջ փաթաթվել և պոկ չէին գալիս իրարից:

— Ջո՜ւր, ջո՜ւր,—լսվեց շրջապատից:

Այս արտառմլիկ իրողության և արտաբուխ իրարանցման աղմուկից շրջապատի տներից և «վրաններից» դուրս թափվեցին «հնաբնակները», ջրի օգ-

նությամբ ուշքի բերեցին գիտակցությունը կորցրած կանանց, համոզիչ հորդորներով սթափեցրին և հանգստացրին դեռևս պահի ազդեցության տակ գտնվող տղամարդկանց: Իսկ երեխաներին օգնելու կամ հանգստացնելու կարիք էլ չկար, որովհետև նրանք կարծես վերագտել էին իրենց երբեմնի մանկական խաղաղ, անհոգ և երջանիկ օրերը:

Սաթենիկը վերջապես վերագտա՞վ իր հարազատներին:

Այն փոքրիկ տասնամյա տղան, որ քիչ առաջ վազքով դուրս էր եկել կամարակապ տնից և նույն արագությամբ ետ վերադարձել, Սաթենիկի քրոջ՝ Նանիկի որդին էր՝ Խաչիկը: Այդ նա էր իմաց արել իր ծնողներին՝ Սաթենիկի ընտանիքի հայտնվելու մասին:

Սաթենիկը գտավ իր ավագ քրոջը՝ 35-ամյա Նանիկին, նրա ամուսնուն՝ 40-ամյա Զադոյին՝ Նանիկի ավագ դստերը՝ 12-ամյա Արաքսուն, փոքրիկ Խաչիկին և նրա կրտսեր եղբայրներ՝ 8-ամյա Անուշավանին ու 6-ամյա Վարդգեսին: Սաթենիկը վերագտավ նաև իր կրտսեր եղբորը՝ Մնացականին, որի 25 տարին դեռ նոր էր լրացել:

Տանջահար գաղթականների աղոթքներն ու աղաչանքներն առ Աստված իրոք արժանացան Տիրոջ ողորմածությանը, և Նախախնամության օգնությամբ կորստյան մատնված հարազատները վերածնվեցին և վերագտան միմյանց:

Երբ իրարանցումը հանդարտվեց, և ամեն ինչ խաղաղվեց, Զադոն բոլորին ներս հրավիրեց:

Ներս մտնելուն պես, հենց շեմի վրա, չկարողանալով զսպել իր հուզմունքը, Գրիգորն ասաց.

— Աստվա՞ծ օրհնի ձեր օջախ: Էսա նոր տուն մեզ համար տարցավ հուսո լուսապաց:

Տուն մտնելով, նորեկների առջև բացվեց հետևյալ տեսարանը. սենյակում համարյա ոչինչ չկար, ո՛չ պահարան, ո՛չ սեղան, ո՛չ աթոռ, ո՛չ թախտ: Միայն հատակին այս ու այն կողմ փռված էին հնամաշ տաք հագուստներ, որոնք հավանաբար բնակիչների համար ծառայում էին որպես անկողիններ: Ուշադիր զննելուց հետո սենյակը, նորեկների աչքին ընկավ մեկ-երկու կիսամաշ անկողին, որոնք դրված էին սենյակի անկյունում: Դրանք հավանաբար ձեռք էին բերվել Երևանում:

Ահա այս չափազանց խղճուկ վիճակում էր հայտնվել Վանից գաղթած Զադոյի ընտանիքը: Նրանց հետ էր ապրում նաև Սաթենիկի եղբայրը՝ Մնացականը՝ Մնոն: Նա ընդամենը չորս տարի առաջ էր ամուսնացել, և նրա կինը՝ 20-ամյա Գոհարը, իր երկու երեխաների հետ, գաղթի ճանապարհին զոհ էր գնացել թուրքի գնդակին: Մնոն, իր փոքրիկ գերդաստանով, Նանիկենց ընտանիքի ընկերակցությամբ էր գաղթել Վանից: Եվ քանի որ ինքն այժմ մնացել էր միայնակ, այլ տեղ չուներ, ապա բնակվում էր Նանիկենց հետ:

Մեծերը տեղավորվեցին հատակին փռված հնամաշ շորերի վրա, իսկ երեխաները մնացին դրսում: Մնացին դրսում ո՛չ թե տեղ չլինելու պատճառով, այլ որովհետև նրանք դեռևս շա՞տ ու շատ բան ունեին միմյանց հաղորդելու գաղթի ճանապարհից կրած իրենց տպավորություններից:

Սենյակում մի պահ խոր լռություն տիրեց: Այնուհետև կանայք սկսեցին արտասվել և ա՞խ ու վա՞խ անել: Լռությունը խզեց Զադոն, որը բոլորից տարիքովն էր, կյանքի շա՞տ ու շատ փորձություններից անցած, համարձակ էր և քաջ: Այդ նրա շնորհիվ էր, նա էր, որ սայլով կարողացել էր իր ընտանիքը անկորուստ տեղ հասցնել: Նա ուղղակի դիմեց ներկաներին.

— Է՛, խոսեք-տի՛սնանք, ինչպե՞ս խաաաք, ո՞ւր էիք, ինչի՞ էսքան ուշացաք:

— Տաս օր մնացինք Վաղարշապատ: Անավոր վիճակ էր էնտեղ, սով էր ու համաճարակ,—պատասխանեց Գրիգորը,—դիակներ էր, որ կխանեին վանքի պատերի տակեն, փողոցներեն, տներեն:

— Վազգենն էլ խիվա՞նդ էր,—պատճառաբանեց Սաթենիկը,—մկա էլ լավ չի:

— Ես տեսա մենակ Վազգենին, ձեր մնացա՞ծ լաճեր ուր են,—հարցրեց Նանիկը:

— Նրանք ճամխին մնացին,—հազիվ զսպելով իր հուզմունքը, պատասխանեց Գրիգորը: — Վարդանենք էլ ուրանց էրկու էրեխեք թողին:

— Մեր ընտանիք կործանվե՞ց,—հուզումնախառն ասաց Վարդանը և շուտ եկավ, որպեսզի ոչ ոք չտեսնի իր արցունքները:

Այս խոսքի վրա Զարուհին ուշաթափվեց: Ձուր շփելով և ուշքի բերելով նրան, հանդիմանական, բայց խիստ փաղաքշական տոնով կնոջը դիմեց Վարդանը.

— Աստված տվե՛ց, Աստվա՛ծ էլ տարավ, քե խավաքի, էրեխա չես, Զարեր:

Այսպես նրանք երկա՛ր զրուցեցին, ծանոթացան մեկը մյուսի վիճակին, ճանապարհին նրանց հետ պատահած դեպքերին և... ավելի հուզվեցին՝ եթե, իհարկե, նրանք զերծ չէին դառնությունից և հուզմունքից:

Բոլոր այս զրույցի ընթացքում Մնոն լուռ էր, չէր մասնակցում այս խոսակցություններին: Այս բանը նախ կարելի էր բացատրել նրանով, որ նա կրտսերն էր խոսակիցներից և ուներ հարգանք ու ամոթխածություն նրանց նկատմամբ: Բայց առավել լուրջ պատճառն այն էր, որ նա կորցրել էր իր երեխաներին, երիտասարդ կնոջը, կին, որին ինքը շա՛տ էր սիրել և նվիրվել նրան իր ողջ էությամբ՝ ամուսնական այս կարճ ժամանակաընթացքում: Չէ՞ որ նրանք միմյանց խոստացել էին կյանքի լուսավոր հեռանկարներ: Բայց այս ամենը մի ակնթարթում ի չիք դարձավ:

Կնկատելով Մնոյի՝ երբեմնի այդ աշխույժ ու կենսախինդ մարդու անտարբերությունը, Զադոն վեր կացավ տեղից, մոտեցավ նրան, փաթաթվեց և հուսադրիչ տոնով ասաց.

— Ցավ բոլորիս համար էլ մեծ ի, Մնո՜, ի՜մ ախպեր: Դու էն մարդ չես, որ լո՜ւռ նստես: Ամոթ ի, մենք քե լավ կիտենք: Ճիշտ ի, մեր ընտանիք Աստուծո օրհնությամբ, փա՜ռք Ինոր մեծ զորության, ապահով, առանց մարդկային կորուստի տեղ խաաավ, պան չունեմ ասելու, Աստուծո կամքն ի, բայց ձեր ցավ նաև մեր ցավն ի, մի մոռնա: Ինչպե՞ս մենք կանանք անտարբեր մնալ ձեր բոլորի էս մեծ ցավերուն: Խոսի՛ր, որ փարատես և՛ քյո, և՛ մեր մոլթյալ մտքեր:

Բոլորը նկատեցին, որ այս առնական և հաղթանդամ մարդու աչքերին անապատելիորեն նկատվեցին արցունքի կաթիլներ:

Այնուհետև, որպեսզի առժամանակ վերջ դրվի այս հոգեմաշ զրույցին, Զադոն դիմեց կնոջը.

— Ախչի Նանիկ, ինչի՞ ես նստե,—ձգտելով իր խոսքին հավասարակշիռ ներանգ տալ,—իսոնք ճամխից են իկե, հոգնած են, սոված, մի պան տիր, ուտեն:

Այս խոսքի վրա կանայք վեր կացան: Քիչ հետո ափոռց փռվեց գետնի վրա, և համեստ ուտեստեղենով լցվեց «սեղանը». հաց, պանիր, խաշած լոբի,

փաթաթես և նան... մի մեծ սափոր արցունքանման դառնահամ Աշտարակի գինի:

Երեխաներին ներս կանչեցին, և բոլորը միասին սեղան նստեցին: Առաջին իսկ հայացքից Սաթենիկը նկատեց, որ Վազգենն այլևս այն հիվանդ երեխան չէ և գտնվում է ուրախ տրամադրության մեջ: Եվ ընդհանրապես բարձր տրամադրության մեջ էին բոլոր երեխաները:

Շուրջ երկու ամիս դադարից հետո, վերջապես, գաղթականների այս ընտանիքների հարկի տակ, ճաշի սեղանի շուրջ, առաջին անգամ համատեղ հնչեց «Հայր մեր» աղոթքը: Այնուհետև սեղանն օրհնեց Գրիգորը.

— «Ճաշակեացուք խաղաղութեամբ զկերակուրս, որ պատրաստեալ է մեզ ի Տեառնէ. ամէն»:

Ապա սկսվեց, այսպես ասած, կերախումը:

Սեղանի շուրջ մեծերի տրամադրությունն այդպես էլ չբարձրացավ: Նրանք համարյա չէին ուտում, միայն ձևացնում էին, թե ուտում են: Իսկ երեխաները մեծ հաճույքով օգտվում էին սեղանից: Վազգենն իրոք կարծես ապաքինվել էր:

Երբ գինով լի մի քանի գավաթներ դատարկվեցին, ամեն անգամ բաժակաճառի փոխարեն հնչելով՝ «Խաղաղություն աշխարքին», նոր միայն Զադոն համարձակվեց շտկել մթնոլորտը.

— Տղա Վարդան, լսիր էի, որ տու ընկիր էիր թուրքի ձեռ: Ի՞նչպես պատահեց, որ անվնաս տուս պրծար էտա անօրեն շներու ոհմակեն:

Վարդանը մի փոքր ուշացումով սկսեց խոսել.

— Չեմ թաքցնի ձեզնե, ես անդամ եմ դաշնակցական կուսակցության: Հանցնարարություն էի ստացե, որ սելով, որին լծված էին էրկու եզներ, զենք ու զինամթերք տանեմ թիրքեր: Զինամթերք ապահով տեղ խասուցելու համար ինձ տվիր էին էրկու հրացանակիր: Ճամխին թուրքի մի ջոկատ, որ հավանաբար տեղյակ էր էդ մասին, անսպասելի հարձակվեց, շրջապատեց մեզ և գրավեց սել: Կռվի մեջ սպանվեցին սել ուղեկցող էրկու հրացանակիրներ: Բնականաբար ինձ ձերբակալեցին: Ես մտածեցի, որ ինձ համար ամեն ինչ վերջացած ի, մկա ուր որ ի թուրքերեն մեկն ու մեկ կառնի հրացան ու կգընդակահարի զի: Այլևս փրկության հույս չունենալով, կմտածե՞ք, ես էտ տեսակ մահ բարեբախտություն կհամարեի: Ես կվախենայի ավելի սարսափելիեն. գլխատել, սրոխողխող անել, մաս-մաս անդամահատել... Բայց, ի բարեբախտություն ինձ, ինձ չսպանեցին: Խմբի թուրք ղեկավար թուրքերեն կարգադրություն արեց ուր ենթականերուն, մեյ պան, որ ես կխասկնայի թուրքերեն, որ ինձ ապահով պիտի խասցնեն ուրանց վերադասի՝ հարյուրապետի մոտ: Հույսի առկայծման նշույլ հայտնվեց իմ մեջ: Աստված մեկ ի, հույսի տոներ՝ խազար: Նրանք սել քշեցին ինձ համար անհայտ մի ուղղությամբ: Զի կապե և գցիր էին սելի մեջ: Իմ աչքեր չէին կապե՝ մտածելով, որ ես շուտով կմեռնեմ: Շուրջ կես ժամ այսպես, մահ աչքիս առաջ ունենալով, սել քշիցին: Հանկարծ, կարծես, երկնքից հրաշք կատարվեց: Հայկական մի սպառազինված ջոկատ հարձակվեց սել և զի տանող թուրքական խմբի վրա: Մի քյանի թուրք սպանվեցին, կենդանի մնացածներ՝ փախան: Փրկվեց սել՝ ուր զենք ու զինամթերքով, նան... ես: Հետո իմացա, որ ամբողջ ճամխին գաղտնի կերպով մեզ հետևել է հայկական մի սպառազինված ջոկատ՝ զենք ու զինամթերք անվտանգ տեղ խասուցելու համար:

— Կնշանակի՝ հայկական ջոկատի գլխավոր նպատակ սել՝ զենք և զինամթերք փրկելն էր,—ասաց Զադոն:

— Ապա չէ՞ զի՝ իմ խորոտ աչքերու համար,—հեգնախառն ժպիտով, եթե այն ժպիտ կարելի է համարել, պատասխանեց Վարդանը:

— Ապա ի՞նչպես էլավ, որ տու թողիր քյո մարտական թիրքեր ու միացար էս խեղճ ու կրակ քախթականներու խմբին,—հարցրեց Մնոն:

— Ես պաշտոնական զինվոր կամ կամավոր չեմ էլե, այլ կկատարեի կուսակցության հանցնարարություն,— պատասխանեց Վարդանը:— Երբ քախթի հրաման էլավ, մեզ թողին մեր ընտանիքներու խետ՝ տեր կանգնել և օգնել ինոնց՝ դեպի Երևան քախթի ճամխին:

— Իսկ Երևան պիտի շարունակե՞ս քյո կուսակցական քործունեություն, —հարցը շարունակեց Մնոն:

— Մկա՞, էս խառնակ վիճակի՞ն,—հարցրեց Վարդանը:

— Խա, հե՛նց մկա: Մկա՛ ի պետք կուսակցական նվիրյալ քործունեություն, թե չէ մեր ժողովուրդ ոտի տակ կեթա,—ասաց Մնոն:

— Մկա շուն տիրոջ չի ճանչնա, մկա առավ-փախավ ի: Ով ումից ի՝ վերացիր ի: Մկա յուրաքանչյուր մարդ պիտի ջանա փրկի ուր կյլոխ: Ի՞նչ երկիր, ի՞նչ կուսակցություն,—իր դժգոհությունը հայտնեց Գրիգորը:

— Վան մեր ազգային քործիչներ կպոռայի՞ն, կկանչեի՞ն՝ մե՛նք, մեր ա՛զգ, մեր ժողովո՛ւրդ, մենք չորս խազար տարիեն ավելի կապրենք աշխարքի քաղաքակիրթ ժողովուրդներու շարքին: Է՞ս ի մեր քաղաքակիրթ ժողովուրդ: Է՞ս վիճակով ի ապրե մեր քաղաքակիրթ ժողովուրդ: Մեռնի՛ էս տեսակ ժողովուրդ, քյան թե ապրել շարունակի՝ ոտաց տակ քյաշ կյալով,—ասաց Մնոն:

— Կյո հոգեվա՞րք ի կապրենք, արդեն մեր վերջ էկիր ի,—վրա բերեց Գրիգորը:

— Մի՛ հուսահատվեք, տղեկներ, Աստված մեծ ի, մեզ վրա էլ կպացվի: Աստուծո լուսավոր առավոտ,—հուսադրիչ տոնով ասաց Զադոն:

— Դարերով սպասի՛ր ենք, մկա՞ էլ սպասենք, երբ մեզ չորս կողմե կկոտրեն, կճոշոտեն: Մենք մկա նման ենք էն լուռ ու մունջ անմեղ ոչխարին, որ ուր կյլոխ կախե, կսպասի դասաբի սրած տանակին,—կրկին իր դժգոհությունը շարունակեց Մնոն:

— Ես մեյ պան կիտեմ. ո՛ր ժողովուրդներ ու ազգեր, որոնք մեզ խետ կապրեին ժամանակին և մկա չկան, ինոնք պատվո՛վ, նամուսո՛վ մտիր են պատմության ասպարեզ և պատվո՛վ ու նամուսո՛վ էլ հրաժեշտ են տվե աշխարքին: Մենք, չեմ կիտի, պատվո՞վ ենք մտե ժողովուրդներու և ազգերու պատմության ասպարեզ, թե չէ, բայց մեյ պաե հայտնի ի, որ մենք,—այստեղ մի փոքր դադար տալով շարունակեց Գրիգորը,—անպատի՛վ կերպով կշարունակենք մեր քոյությունը:

— Ի՞նչ կառաջարկես, ի՞նչ անենք,—հարցրեց Զադոն:

— Ինչ անե՞նք... Չշարունակենք մնալ ոչխար, գենք առնենք ուր ձեռ, կովեն՛ք և պատվով հրաժեշտ տանք էս աշխարքին: Էսա ազգ չի, էսա ժողովուրդ չի: Մեզ խալին, մաշին,—օգնության եկավ Գրիգորին Մնոն:

— Լավ ի կասես, փոա՛վ,—ծափ զարկելով ու հեգնախառն բարկացավ Զադոն:— Տու կիտե՞ս, ինչ ի կասես: Տու մի ազգու ճակատագրի խետ կխաղաս:

— Ապա չէ՛, «փարոյական հաղթանակներով» մեզ ափոփենք ու շարունակենք «քոյատևել»: Ես թքի՛ր եմ վեր էտ «փարոյական հաղթանակներուն», խերիք ի,—միտքը շարունակեց Մնոն:— Սպրե՛լ՝ ինչպես մարդ, կամ... մեռնել՝ պատվո՛վ:

— Մկա ո՞ւմ դեմ կռվենք, ռուսո՞ւ: Չէ՞ որ էստեղ իշխանություն ռուսուն ի: Ճիշտ ի, պատմական մեր խողերն են, բայց վերին իշխանավոր ռուսն ի: Էնի քրիստոնյա ժողովուրդ ի, թուրք չի: Մեր ձեռ պիտի թալենք վեր ռուսուն,—ասաց Զադոն:— Մեր հո՛ւյս, մեր ապավե՛ն ռուսն ի: Ռուս չէ՞ր, որ մեզ փրկեց էս արհավիրքեն:

— Զադոն ճիշտ կասի, մեր հույս-ապավեն ռո՛ւսն: Ի փրկություն մեզ, մեր հույս պիտի տնենք վեր ռուսուն: Փայց Ռուսաստանն էլ մկա լավ վիճակի մեջ չի: Փոլշևիկներ մկա մեծ ուժ ունեն, փանակ համարյա ինոնց կողմն ի: Փոլշևիկ կուզի տապալի ցար: Ինոնց կօգնեն Կովկասի, Միջին Ասիայի, Մերձբալթիկայի երկրներ: Հայ փոլշևիկներ նույնպես ինոնց կողմն են,—վրա բերեց Գրիգորը:— Հայաստան խառնակ վիճակ ի, մեծ խլրտում ի սկսե...

— Եթե, իհարկե, Հայաստա՛ն քոյություն ունի,—խոսքի մեջ մտավ Մնոն:

— Փոլշևիկ, մոլշևիկ չեմ կիտի: Ես մեյ պան կիտեմ, որ մենք պիտի ռուսու միջոցով փրկենք Հայաստան,—ասաց Զադոն:

— Իսոնք փոլոր խաղե՞ր են, ջանմ, և մեր խելքի պան չի,—նորից մեջ մտավ Մնոն:

— Էտ փոլոր խաղեր մեր կյլխո՞ւն պիտի կոտրվի,—ասաց Գրիգորը,— մեր ազգ ոտաց տա՛կ պիտի էթա:

— Այո, էտ խաղերուն մենք պիտի խաղալիք չտառնանք, խելոք պիտի մտածենք: Մենք ուժ չունենք, որ փրկենք և՛ մեր պատիվ, և՛ մեր ժողովուրդ: Մեր հո՛ւյս, ապավե՛ն ռո՛ւսն ի,—եզրակացրեց Զադոն:

Այսպես երկար զրուցեցին, տաքացան, խաղաղվեցին, նորից հիշեցին իրենց մոտակա անցյալը, կերան, խմեցին: Գինու սափորը մի քանի անգամ նորոգվեց:

Երեխաներն արդեն վաղո՞ւց տաքուկ անկողիններ մեջ ընկել էին Մորփեոսի գիրկը:

Համարյա լուսաբաց էր, երբ բոլորը պառկեցին գետնին փռված հնամաշ հագուստների վրա և կարճատև խոր քուն մտան:

Վաղ լուսաբացին դուռն ուժգին ծեծեցին: Տնեցիները չանհանգստացան, բայց միայն մտածեցին, թե այսքան վաղ ո՞վ կլինի դուռը ծեծողը: Դռան ծեծոցը նորից կրկնվեց: Նանիկը ստիպված վեր կացավ և, քանի որ քնել էր հագուստներով, դուռը բաց արեց: Ներս մտան երկու մեծահասակ մարդիկ՝ կին և տղամարդ: Նանիկն իսկույն ճանաչեց նրանց:

— Աստված խերն անի, Մարկոս աղա, ներս հրամեցեք,—ասաց Նանիկը և դուռն շեմից մի կողմ քաշվեց, որպեսզի նորեկները ներս մտնեն:

— Երևի անհարմար ի, փոլոր քնած են,—մի պահ ընկրկելով ասաց նորեկ տղամարդը:

— Լուսապաց մոտ էր, երբ պառկեցինք,—արդարացավ Նանիկը:

— Ավելի լավ ի մենք տուս նստենք, մինչև ինոնք քնից էլնեն,—անհարմար զգալով ասաց նորեկը:

Բայց կինն անհամբեր էր, չկարողացավ զսպել իրեն:

— Շոտ արթնացրու ինոնց, Նանիկ:

Մարկոս աղան Սաթենիկի մորական մոտ ազգական էր, կլիներ շուրջ 60 տարեկան: Բարձրահասակ էր, նիհարավուն, գեղեցկատես, պիտակահեր: Առաջին իսկ հանդիպումից զրուցակիցը կզգար, որ նա մանկությունից իսկ սկսած վարել է բարեկեցիկ կյանք: Նույնքան գեղեցիկ էր և բարետես նրա կինը՝ Զարուհին՝ Զարուխը, որը համարյա հասակակից էր իր ամուսնուն;

Սակայն նրա գլխին դեռևս նոր-նոր էին հայտնվել ալեխառն վարսերը: Բարեկեցիկ կյանքին զուգահեռ, նա ուներ նաև չափազանց մաքուր և ազնիվ հոգի: Նա կարծեք մի գթության քույր լիներ շրջապատի համար:

Սակայն այս անզուգական բարի, համեստ և բարեպաշտ ընտանիքն ուներ հոգեխռով և անդարմանելի մի ցավ. նրանք... անժառանգ էին:

Մարկոս աղան հավասարակշիռ մարդ էր, իսկ Զարուհի-Զարուխը՝ անմիջական. զգացմունքային: Ահա հենց այս բնավորության գիծն էր պատճառը, որ վերջինս չկարողացավ զսպել իրեն և ստիպեց Նանիկին՝ արթնացնել բնածներին: Հյուրընկալն անմիջապես նկատեց, որ այդ գեղեցկատես և բարի կինը կարոտախառն հայացքը չի կտրում բնած նորեկներից: Նանիկն արդեն պատրաստվում էր ձայն տալ նրանց, երբ հանկարծ Գրիգորը, այս խռովակցություններից արթնանալով, վեր թռավ տեղից և ձայնեց

— Մարկո՞ս աղա:

Գրիգորի ձայնից բոլորն արթնացան: Նորից գրկախառնություն, նորից հուզմունք, արտասուք, ցնծություն...

Հենց այս պահին ներս մտավ Զադոն: Նա չէր գիշերել տանը:

— Պարի լուս փոլորիդ,—ջերմագին կերպով բոլորի լուսաբացը ողջունեց Զադոն:

— Խազարի պարի,—պատասխանեցին բոլորը:

Զարուհի-Զարուխը հուզված էր, միայն գլխի ջերմագին շարժումով պատասխանեց նրան:

Երբ բոլորը տեղավորվեցին հատակին փռված շորերին, Զադոն դիմեց Մարկոս աղային:

— Տուն արդեն առա՞ք:

— Խա, էս էրկու օրս կքյաշվենք նոր տուն,—պատասխանեց Մարկոս աղան:

— Հարմարություններ լա՞վ ի:

— Մեկհարկանի տուն ի՝ ուր բաղ-բախչով:

Մարկոս աղան իր կնոջ հետ նախքան գաղթը՝ մեկ տարի առաջ էր տեղափոխվել Երևան և բնակվում էր Զառաբի-Խանում, դեմ-դիմաց Զադոյի բնակարանին: Օրերս նա տուն էր գնել Կոնդի բարձունքի փեշերին՝ դիմահայաց Հրազդան գետին: Տունը բաղկացած էր մի քանի սենյակներից, ուներ խաղողի ընդարձակ այգի, տանձի, խնձորի, ծիրանի, թթի և այլ ծառատեսակներ:

— Իսոնք,—մատնացույց անելով նորեկներին,—ճիշտ ժամանակին են ինկե,—ասաց Մարկոս աղան:

— Ի՞նչպես խասկնանք, Մարկոս աղա,—հարցրեց Զադոն:

— Էրեկ կիշե՛ր իմացանք իսոնց մասին: Զարուխի խետ որոշեցինք Զառաբի-Խանի մեր տուն տալ իսոնց:

— Խոկյո՞վ-մարմնո՞վ պարտական ենք քե, Մարկոս աղա,—անակնկալի գալով նրա խոսքից և խոնարհաբար գլուխ տալով ասաց Գրիգորը:— Ատուծո օրհնություն ձեզ վրա:

— Հենց էսոր տեղափոխվեք,—ասաց Զարուհի-Զարուխը:

Հարազատների միջև սկսվեց ջերմագին և սրտալի զրույց, որը տևեց բավականին ժամանակ: Երեխաներն արթնացան, հագնվեցին և դուրս եկան բակ:

Այստեղ Մարկոս աղան վեր կացավ տեղից, իր խոսքին ազդեցիկ տոն տալով ասաց:

— Քյաճի որ կիրակի առավոտ ի, իկեք փոլորս միասին Էթաճք եկեղեցի, փառաբաճեճք Աստուճ և Իճոր գթություճն ու ողորմաճություճը ճայցեճք։ Տիրոջ զորությամբ էր, որ փոլորս փրկվեցինք։ Ճիշտ ի, կաճ ցավալի կորուստեր։ Աստված ողորմի՞ իճոճց խոկիճերուճ։

Բոլոր մեծերը դուրս եկան տաճից և ուղղվեցին դեպի Ս. Սարգիս եկեղեցի։ Միայն Նաճիկը մճաց տաճը, որպեսզի ճակի երեխաճերին։

Դուրս գալուց առաջ Մարկոս աղաճ ելքի մոտ շրջվեց դեպի արևելք, խաչակնքեց երեսը, ճայացքն ուղղեց դեպի երկինք և արտասանեց.

— Տե՞ր Աստված, Երկնային Քո բարձունքներից թող Քո ամենակարող Աչք զորավիգ լինի էս տառապյալ ժողովրդին։ Ամեն։

ՎԱԼՈՒՅՑԱ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ